

Кафедра теорії і методики фізичного виховання

ЛЕКЦІЯ №4

Тема: «Форми і методи проведення занять з допризовної підготовки»
з дисципліни “Допризовна підготовка”
для студентів 5 курсу факультету фізичного виховання
(спеціаліст)

ПЛАН

1. Форми навчання з допризовної підготовки.
2. Методи проведення занять з допризовної підготовки.
3. Структура заняття (уроку) та вимоги до організації і проведення його частини.
4. Підготовка викладача допризовної підготовки до занять.
5. Заходи безпеки на заняттях з допризовної підготовки.

Навчальний процес з допризовної підготовки будується в навчально-виховних закладах на основі сучасних досягнень педагогічної та військово-педагогічної науки та її складової частини - дидактики.

Дидактика (від грецьк. "навчальний") - галузь педагогіки, що розробляє теорію освіти та навчання. Вивчає закономірності процесу навчання, формує його принципи, визначає та досліджує його методи, виховну функцію навчання, шляхи і засоби ефективнішого використання.

Освіта - процес і результат засвоєння систематизованих знань, вмінь та навичок. Основний спосіб освіти - навчання в системі різних навчальних закладів.

Навчання - процес передачі і засвоєння знань, вмінь, навичок; пізнавальна діяльність. Це процес подвійний: з одного боку, в ньому бере участь той, хто навчає (викладання), з іншого - той, кого навчають (навчання).

Викладання і навчання перебувають у тісному взаємозв'язку, й успіх навчання рівною мірою залежить від зусиль та активності обох сторін. Основний зміст процесу навчання - передача і засвоєння знань.

Знання - продукт пізнання (уявлення, поняття) людиною предметів і явищ дійсності, законів природи та суспільства. Знання виражають узагальнений людський досвід, що відображує об'єктивну дійсність.

Військові знання - це узагальнений досвід ведення військової справи, знання її закономірностей, останніх досягнень військової науки і техніки, конкретних зразків озброєння, способів і форм ведення збройної боротьби в сучасних умовах тощо.

Знання є основою практичної діяльності, а практичну діяльність визначають уміння та навички.

Уміння - це доцільні дії в інтересах досягнення поставленої мети, які характеризуються творчим застосуванням набутих знань у практичній діяльності.

Навички - дії, що характеризуються високим рівнем засвоєння. Вони забезпечують високу швидкість і точність діяльності за меншого напруження і менших затрат сил. На цій стадії дії стають автоматичними.

1. Форми навчання з допризовної підготовки

Форми навчання відображають організаційний аспект навчального процесу (розподіл учнів, режим проведення занять, характер зв'язку викладача з учнями) і становлять

організаційну структуру навчального процесу. Форми навчання повинні забезпечувати найефективніше виконання навчальних завдань.

У допризовній підготовці застосовуються такі форми проведення занять: теоретичні, практичні, комплексні, контрольні та гра на місцевості.

Теоретичні заняття проводяться у формі розповіді чи бесіди з використанням дидактичного матеріалу і технічних засобів навчання. На цих заняттях розглядають поняття, визначення, основні положення теми, аналізують літературні джерела, вимоги статутів Збройних Сил України, дають поради і рекомендації щодо використання набутих знань під час проходження строкової військової служби.

Практичні заняття передбачають формування навичок виконання прийомів, дій і нормативів з військової справи, медико-санітарної підготовки та цивільної оборони, з використанням зброї, приладів, спорядження, засобів інженерного обладнання та індивідуального захисту, нестандартного спортивного обладнання тощо, а також спеціальний психологічний тренінг.

Комплексні заняття передбачають логічно послідовне виконання прийомів, дій, нормативів, завдань з різних розділів програми. Вони проводяться з метою закріплення і вдосконалення умінь та навичок, необхідних воїну, сприяють формуванню готовності юнаків до дій в екстремальних воєнних умовах. Комплексні заняття обов'язково включають виконання нормативів з основ військової справи, фізичної підготовки, цивільної оборони та медико-санітарної підготовки. Заходи, спрямовані на формування психологічної готовності юнаків до військової служби, проводяться на місцевості (гра, естафета, змагання в складній тактичній обстановці).

Гра на місцевості проводиться в оборонно-спортивному оздоровчому таборі і передбачає вирішення комплекс завдань, які виконуються в умовах тактичної обстановки, що вимагає від учнів напруження фізичних сил, моральної і психологічної стійкості для практичного застосування й перевірки знань і навичок, здобутих учнями на теоретичних і практичних заняттях. Гру можна організувати як туристичний похід з проживанням у польових умовах, причому похід тривалістю понад 6 год. організується за рахунок позакласної роботи у вільний від занять час. Під час походу виконуються завдання з тактичної, вогневої, прикладної фізичної, медико-санітарної підготовки, цивільної оборони, військової топографії та прищеплюються навички різних способів приготування їжі в полі, розпалювання вогнища, подолання різних перешкод і природних перепон, обладнання місця для ночівлі з підручних засобів та ін.

Контрольні заняття проводяться для підсумкового визначення рівня знань і практичних навичок учнів. Вони проводяться на завершальному етапі навчання лід час навчально-польових зборів (занять). На контрольних заняттях виконуються нормативи а військової, прикладної фізичної, медико-санітарної підготовки, з цивільної оборони.

2. Методи проведення занять з допризовної підготовки

Успіх допризовної підготовки, як і будь-якого іншого навчального процесу, значною мірою залежить від правильного користування прийомами та методами навчальної роботи, які забезпечують успішне вивчення програмного матеріалу, його міцне і глибоке засвоєння.

Методами навчання називають способи (методи, прийоми) передачі і засвоєння знань, умінь і навичок, формування в учнів високих морально-бойових і психологічних якостей, розвиток їхніх здібностей в процесі оволодіння військовою справою. Вони органічно поєднують викладання, навчання, керівництво пізнавальною діяльністю і чітко визначають функції викладачів та учнів.

Методи навчання поділяються на словесні, наочні і практичні.

Усне (словесне) навчання застосовується переважно при поданні нового матеріалу (розповідь, шкільна лекція, пояснення, бесіда).

Розповідь - це короткий, образний виклад навчального матеріалу, що містить переважно фактичні дані. Під час розповіді використовуються такі прийоми:

- оповідь (логічно послідовний виклад);
- опис (словесна передача зовнішнього вигляду та будови озброєння і бойової техніки);

- міркування (логічно послідовний хід думок, висновків).

Тривалість розповіді - 20...30 хв. Вона завжди поєднується з поясненням та демонстрацією конкретних об'єктів чи різних наочних посібників. Розповіддю користуються для викладання нового матеріалу з більшості тем предмета.

Шкільна лекція - розгорнуте теоретичне повідомлення, науковий аналіз викладеного матеріалу. Головне призначення лекції - допомогти учням у їхній самостійній роботі.

У школі лекція застосовується для викладання найважливіших тем програми. Вона триваліша за розповідь, відрізняється послідовністю і повнотою викладу, залученням додаткового матеріалу, зв'язком із сучасністю.

Лекція вимагає великої концентрації уваги учнів, точної та зрозумілої мови викладача. В ній викладаються основні, найскладніші положення теми, аналізуються літературні джерела і даються поради, як у майбутньому доцільніше працювати над визначеною проблемою. В лекції тісно поєднуються елементи повідомлення та опису, аналізу фактів і прикладів, пояснення і доказу, узагальнення та висновків. Основні вимоги до лекції - переконливість матеріалу, доступність, міцність його засвоєння, а також застосування наочності.

Пояснення - це такий вид усного мовлення, коли викладач прагне розкрити сутність предмета і явищ, ніби відповідаючи на питання: "Що це таке?", "Чому?", "У зв'язку з чим?", "До чого це приведе?".

Під час проведення занять з бойовою технікою та зброєю викладач пояснює призначення частин і механізмів, їх взаємодію, зв'язки між вузлами і агрегатами, можливі наслідки тих чи інших дій учнів.

Пояснення поєднується з показом прийомів і дій зі зброєю та бойовою технікою, з ознайомленням учнів з правилами користування ними, демонстрацією різного наочного приладдя тощо.

Пояснення має бути переконливим і доказовим, спиратися на глибокі знання викладачем навчального матеріалу, на систематизовані й дидактичне відпрацьовані факти і приклади, бути логічним, зрозумілим, дохідливим, послідовним і наочним, поєднуватися з іншими методами навчання.

Бесіда - метод навчання у формі діалогу викладача з учнями або у формі запитань і відповідей. Вона використовується у всіх ланках навчального процесу.

Розрізняють чотири види бесіди, залежно від дидактичної мети:

- повідомлення нових знань;
- закріплення знань з допомогою спеціальних усних вправ;
- перевірка та оцінка знань;
- повторення вивченого матеріалу.

Метод бесіди потребує глибокої та всебічної підготовки. Викладач заздалегідь розробляє систему запитань, чітко їх формулює, стежить, щоб вони були посильними для учнів, не містили у собі прямої відповіді і не дозволяли б обмежуватися однозначними "так" чи "ні". Ставляться запитання відразу до всіх і надається час, щоб їх обдумати.

Запитувати слід, як правило, тих, хто побажав би відповісти, але треба залучати до відповіді й пасивних учнів. Наприкінці бесіди викладач оцінює знання учнів, коротко аналізує відповіді на запитання, обов'язково звертає увагу на позитивні та негативні моменти, коротко повторює ідею, засвоєнню якої було присвячено бесіду.

Наочні методи є засобами практичної реалізації принципу наочності навчання.

Основними наочними методами, що використовуються в допризовній підготовці, є показ і демонстрація.

Показ - сукупність прийомів і дій, за допомогою яких в учнів створюється наочний образ предмета, що вивчається, формується конкретні уявлення про будову зброї, бойової

техніки, обладнання цивільної оборони тощо.

Поводження зі зброєю, робота на бойовій техніці, стройова підготовка вимагають специфічних прийомів. Найбільш економічним і ефективним засобом навчання в цьому випадку є показ викладачем. Цей метод застосовується під час викладання більшості дисциплін практичного характеру: стройової, тактичної, вогневої, прикладної фізичної підготовки тощо.

Демонстрація - різновид показу, коли в навчальному процесі використовуються різні засоби образотворчої, графічної та об'ємної наочності, а також зразки зброї, техніки, обладнання та ін. Викладач повинен добре знати обладнання і вільно володіти ним. У кожний окремих момент заняття демонструється тільки один навчальний посібник; демонстрація супроводжується поясненням викладача; не можна перевантажувати заняття надмірною кількістю приладдя різного характеру.

Практичні методи застосовуються для формування в учнів умінь і навичок.

Основними з практичних методів є: вправа, тренування, самостійна робота учнів.

Вправа - основний метод закріплення знань і вироблення вмінь і навичок. Це кількаразове усвідомлення повторення певних прийомів і дій з метою вироблення та вдосконалення вмінь і навичок, визначених програмою.

Кожна навчальна дисципліна має свою систему вправ. Це зумовлено особливостями умінь і навичок, які застосовуються у різних видах роботи. Уміння стріляти, наприклад, передбачає вміння приготуватися до бою, зарядити зброю, прицілитись і зробити постріл. Зовсім інший характер мають вправи зі стройової підготовки чи військової топографії. Вправи треба виконувати систематично. Це підтримує вміння і навички на належному рівні, робить їх досконалими і стійкими.

За своїм характером вправи поділяються на три етапи: початковий, проміжний і кінцевий.

На першому етапі прищеплюються вміння і навички правильного виконання дії чи прийому. На другому етапі якість виконання об'єднується з часовим нормативом. На заключному етапі виконання дії доводиться до автоматизму.

Вправи у навчальному процесі мають важливе значення і для виховання учнів. Вони формують у школярів високі морально-бойові та психологічні якості. Під час виконання вправи виховуються висока дисципліна, ретельність, уважність, відповідальність, сміливість, наполегливість, ініціативність, кмітливість та інші необхідні якості характеру.

Різновидом вправ є тренування. Вони призначені для закріплення та вдосконалення вже сформованих умінь і навичок.

Тренування проводяться після вивчення прийому або дії на заклочному етапі кожного заняття, в після вивчення теми виконуються нормативи, які забезпечують високу швидкість і точність дій та досягнення автоматичного їх виконання і необхідних результатів. Тренувальне виконання стройових прийомів проводиться перед початком кожного заняття з допризовної підготовки протягом 3...5 хв.

Самостійна робота учнів - необхідний елемент навчального процесу. Без самостійної роботи неможливо розраховувати на глибоке і міцне засвоєння навчального матеріалу. Основне завдання самостійної роботи - навчити учнів працювати з підручником. Безпосередньо на уроці доцільно відводити певний час для роботи з підручником та іншими друкованими джерелами (статутом, порадиником тощо). Слід привчати учнів конспектувати прочитане, робити спеціальні записи. Викладач допризовної підготовки повинен постійно турбуватися про поповнення шкільної бібліотеки військово-патріотичною літературою і рекомендувати її учням для читання. Важливим засобом самостійного вивчення і закріплення навчального матеріалу може бути перегляд тематичних телевізійних передач і діафільмів. Велика роль у підвищенні якості самостійної роботи належить її організації, визначеній обсягом завдання, контролю і надання викладачем допризовної підготовки допомоги учням.

У практиці навчання найбільш поширеним є застосування комплексного методу, коли на одному занятті використовуються кілька методів навчання і виховання.

У сучасних умовах одним з актуальних завдань є підвищення ефективності навчального процесу. Тому на основі досвіду кращих викладачів допризовної підготовки нині поширюються такі ефективні методи як програмоване навчання, ситуативно-рольовий та проблемний методи, поетапне формування знань і навичок, навчання за опорними конспектами, змагальний метод тощо.

Метод програмованого навчання передбачає раціональний розподіл навчального матеріалу на частини (دوزи), а також безперервне отримання керівником заняття інформації з місць, тобто наявність, так званого, зворотного зв'язку (за допомогою машин чи без них), який дає змогу визначити якість засвоєння учнями кожної частини навчального матеріалу. Цей метод дає змогу подавати навчальний матеріал у найдоцільнішій послідовності та оптимальному обсязі. Для успішного застосування цього методу необхідно мати добре продуманий дидактичний матеріал.

Проблемний метод передбачає, що учням не сповіщають кінцевих підсумків, а тільки пропонують шлях, яким треба просуватися, щоб здобути істину, прийняти правильне рішення.

Щоб вивчений матеріал набрав проблемного характеру, дуже важливо знайти таке основне питання, яке б не тільки сприймалося як проблема, а й зацікавило учнів, збудило б у них бажання і потребу шукати правильної відповіді.

Створення під час заняття проблемної ситуації підвищує інтерес учнів до навчального матеріалу і в такий спосіб сприяє активізації їхньої розумової діяльності.

Проблемний метод навчання на заняттях з допризовної підготовки широко застосовується для вирішення вогневих, тактичних завдань та при виконанні дій за екстремальних умов.

Метод поетапного формування знань, умінь та навичок полягає в застосуванні на заняттях зразкових схем дій (ЗСД) або навчально-тренувальних карток (НТК), креслення, текстових вказівок, фотографій, операцій тощо, які відображають логіку та послідовність практичної роботи. Користуючись ними, учні виконують завдання, діючи спочатку в уповільненому темпі. Відпрацьовуючи навчальні завдання, обов'язково треба голосно називати операції та дії, що виконуються.

Цей метод забезпечує одночасне засвоєння знань і формування навичок, що підвищує ефективність навчального процесу. Метод поетапного формування знань, умінь та навичок широко використовується під час вивчення нової техніки та озброєння. На заняттях з допризовної підготовки ним користуються при вивченні будови автомата, гранат, мін, а також на інших заняттях, де організуються навчальні місця, на яких проводять заняття помічники керівника, користуючись навчально-тренувальними картками.

Установлено, що людина зберігає в пам'яті близько 10% того, що прочитає, 20% того, що почує, і 30% - того, що побачить. Запам'ятовує 50% того, що бачить і чує одночасно; 70% - того, що говорить вона, і 90% того, що говорить та робить одночасно. Тому метод поетапного формування знань, умінь та навичок - найефективніший.

Метод навчання за опорними конспектами полягає в тім, що навчальний матеріал подається учням за допомогою опорних сигналів, які відбивають найважливіші його положення, дати, визначення, поняття та зв'язки між ними. Під час навчання за опорними конспектами досягається міцніше засвоєння вивченого матеріалу, скорочується строк його повторення під час самопідготовки. Цей метод використовують викладачі на теоретичних заняттях з тактичної і вогневої підготовки та ін.

Змагальний метод допомагає визначити, хто швидше і краще виконає дію, прийом, норматив. Він спрямований на те, щоб розвивати в учнів змагальний дух, прагнення рівнятися на кращих, надавати допомогу тим, хто відстає, підтягуючи до рівня передових. Змагальний метод застосовується під час опрацювання прийомів і виконання нормативів з тактичної, вогневої, стрійової, прикладної фізичної підготовки тощо.

3. Структура заняття (уроку) та вимоги до організації і проведення його частини.

Основною формою організації навчального процесу з допризовної підготовки є урок. Він повинен відповідати загальним принципам дидактики і методики, проводитися відповідно до програми допризовної підготовки. Визначені основні типи уроків, які застосовують у своїй роботі викладачі допризовної підготовки.

1. Уроки повідомлення нових знань. На них у формі лекції, розповіді, бесіди повідомляються теоретичні знання, робляться висновки та узагальнення.

2. Уроки для закріплення знань і вмінь. Проводяться як повторення навчального матеріалу або теми, розділу, програми в цілому. На них закріплюють уміння і навички зі стрійової підготовки, володіння зброєю, працюють з обладнанням цивільної оборони тощо.

3. Комбіновані (змішані) уроки. Об'єднують кілька дидактичних завдань, що найбільш поширені в навчальній роботі викладачів ДП.

На комбінованому уроці викладач поєднує роботу по формуванню нових знань з удосконаленням і перевіркою засвоєних раніше, використовує різні види самостійної роботи учнів, постійно оцінює результати роботи й успішність учнів. На таких уроках досягаються найвищі показники у навчанні.

Заняття (урок) складається зі вступної, основної і заключної частин.

Вступна частина починається з шикування, перевірки готовності навчальної групи до заняття і проведення стрійового тренування з виконання раніше вивчених стрійових прийомів. Вступна частина займає мінімум часу (5...7 хв) і має суто виховне значення, впроваджуючи учнів у військову атмосферу.

В основній частині викладач перевіряє виконання учнями домашнього завдання, опитує вивчений матеріал і оголошує нову тему заняття.

Новий матеріал він пояснює в доступній, переконливій формі з опорою на наявні знання, вміння та навички учнів.

Поясненням можна користуватись і під час закріплення, повторення матеріалу або під час виконання прийому чи дії. Вивчаючи практичні дії, звичайно застосовують таку послідовність:

- показ дії, що вивчається, в тому темпі, якого треба досягти, з поясненням вправ і порядку виконання;
- розподіл дії, що вивчається, на елементи і показ їх у повільному темпі;
- осмислення та розучування учнями показаних елементів спочатку у повільному темпі, а потім - у нормальному;
- поступове злиття окремих елементів в єдину дію і багаторазове її повторення з метою вироблення навичок і доведення їх до нормативного рівня.

Треба пам'ятати, що не можна виробити правильних навичок, коли на початку вивчення не створити правильного поняття про нього. Показ викладача - це зразок, до якого повинен прагнути учень. Після пояснення матеріалу його закріплюють, викладач зосереджує увагу на основних питаннях, на правильному розумінні учнями тих чи інших положень і формуванні в них уміння і навичок.

Повторення - це систематизація, узагальнення і відтворення навчального матеріалу. Викладач заздалегідь визначає, які запитання будуть поставлені для відповіді по пам'яті, які нормативи чи прийоми учні будуть виконувати практично.

Заключна частина - це підведення підсумків уроку. Вона має на меті нагадати учням головні питання заняття, зв'язок теоретичних знань з практичними навичками. Викладач коротко відтворює основний зміст уроку, підкреслює позитивні моменти і вказує на недоліки, називає активних учнів.

Повідомляючи домашнє завдання, викладач роз'яснює, які розділи теми та як саме треба вивчити самостійно, як краще організувати свою роботу. Вказівки щодо самостійної роботи повинні даватися чітко, коротко і послідовно.

4. Підготовка викладача допризовної підготовки до занять

Готуючись до занять, викладач повинен вирішити для себе:

- яке місце посідає урок в системі всіх занять, як реалізується головна ідея теми;
- які знання і в якій послідовності треба дати учням на уроці, до якого готується викладач;
- як побудувати заняття, щоб сформувати в учнів загальні вміння на відповідному навчальному матеріалі;
- який спосіб викладання тих чи інших знань;
- які вміння треба формувати на уроці;
- які проблемні завдання треба поставити на уроці;
- які світоглядні питання треба висвітлити в цій темі тощо.

Підготовка до уроку - це його прогнозування, тобто продумування в деталях. Точність прогнозу визначається особистістю викладача, відповідністю його знань об'єктивним умовам, його вмінням оперативно і точно їх урахувати.

Під час підготовки до заняття (уроку) викладачеві допризовної підготовки рекомендується:

- вивчити вимоги програм і планових документів;
- усвідомити тему, визначити навчальні, виховні цілі заняття і місце його проведення;
- визначити навчальні питання і розподілити час на їх вивчення, вибрати найвдаліші методи проведення уроку;
- вивчити відповідний розділ підручника, додаткову літературу, статутні статті, поради, вказівки провідних фахівців тощо;
- виявити міжпредметні зв'язки навчального матеріалу з іншими загальноосвітніми дисциплінами, за потреби відвідати, уроки або поговорити з учителями-предметниками;
- дібрати і підготувати необхідний наочний матеріал (плакати, схеми, кінофільми, діафільми, матеріальну частину зброї, прилади, навчальні посібники);
- потренуватися у виконанні прийомів (дій), які будуть демонструватися учням;
- провести інструктивно методичне заняття з командирами відділень, які будуть залучені до занять як помічники викладача;
- написати план-конспект.

5. Заходи безпеки на заняттях з допризовної підготовки

Заняття з допризовної підготовки мають свою специфіку, оскільки вони зв'язані зі зброєю, бойовою технікою, боєприпасами, технічними засобами навчання, з проведенням занять на місцевості. Тому безпека учнів під час занять з ДП забезпечується постійним, суворим і неухильним дотриманням вимог статутів, настанов, курсу стрільб, а також встановлених заходів безпеки.

У кабінеті допризовної підготовки:

1. До роботи з проекційною та кіноапаратурою допускаються лише викладач та учні, які мають відповідні свідоцтва.
2. Перед початком занять зі зброєю викладач повинен перевірити її справність, відсутність гострих задирок, заклинь та іншого, що могло б стати причиною травмування учнів. Зброя обов'язково підлягає перевірці на зарядженість.
3. Заняття з технічної підготовки забороняється проводити без вентиляції, огорожень і протипожежного обладнання. Забороняється вивчати електрообладнання, якщо учні не склали заліку з правил електробезпеки.
4. Дотримувати особливої обережності в роботі з бензином, антифризом та іншими легкозаймистими та отруйними речовинами.
5. Не допускати миття рук; деталей та одягу етильованим бензином.

У тирі:

1. Стрільба дозволяється тільки зі справної, приведеної до нормального бою, зброї.

2. Стріляти можна тільки за командою викладача.
3. Забороняється спрямовувати зброю в бік від мішеней, у тил, наводити її на людей чи тварин.
4. Забороняється брати зброю, торкатись її чи підходити до неї без команди.
5. Заряджати зброю дозволяється тільки за командою викладача.
6. Збирання гільз і невикористаних патронів та здача їх викладачу є обов'язковими.
7. Викладач зобов'язаний оглянути зброю до і після стрільби, до і після занять, а також точно виконувати всі вимоги інструкції з організації і проведення стрільб.

На місцевості:

1. Використання холостих патронів на заняттях дозволяється тільки військовослужбовцям і викладачу допризовної підготовки.
 2. Стрільбу холостими патронами дозволяється вести тільки з бойової зброї.
 3. Метання гранат дозволяється з відстані 70...100 м від місця розміщення учнів.
 4. Розпалювання вогню в полі дозволяється тільки з дозволу викладача
 5. Категорично забороняється:
 - брати в руки гранати, що не розірвалися, снаряди, міни, боєприпаси та інші вибухово-небезпечні предмети;
 - використовувати бойові патрони на тактичних заняттях;
 - стріляти бойовими і холостими патронами з навчальної і саморобної зброї.
- Виявлені в учнів патрони, капсули та інші види боєприпасів чи вибухово-небезпечних предметів підлягають негайному вилученню і знищенню. Контроль за загальним дотриманням правил безпеки покладається на директора навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Допризовна підготовка: Підруч. для 10-11 кл. / Конотопенко Я.І., Томчук М.І., Крамаренко Ю.В. та ін.; За ред. М.І.Томчука.– К.: “Вежа”, 1998.
2. Конотопенко Я.І., Томчук М.І., Тульчинський І.П., Шевченко В.В. Допризовна підготовка: Навально-методичний посібник/ За ред. Я.І.Конотопенка, М.І.Томчука.К.:ІЗМН, 1998.
3. Організація та методика допризовної підготовки. Навчально-методичний посібник для викладачів допризовної підготовки та студентів / Конотопенко Я.І., Томчук М.І., Крамаренко Ю.В. та ін.; За ред. Я.І.Конотопенка, М.І.Томчука. – К.: “Вежа”, 1996.